

Anmeldelse

Jorunn Jacobsen Buckley, *1800 Years of Encounters with Mandeans*, Gorgias Mandaean Studies 5, Gorgia Press 2023, 112 s., kr. 639.

Det er muligt at følge den mandæiske religion tilbage til 1. århundrede e.v.t. og direkte relatere den til Johannes Døber. Sådan indleder den norsk-amerikanske forsker og religionshistoriker Jorunn Jacobsen Buckley sin bog *1800 Years of Encounters with Mandeans*. Hun medgiver i samme sætning, at dette ikke er det gængse standpunkt i forskningen, men hendes eget underbygget af mange års forskning, som indtil videre overvejende står uimodsagt. Og faktisk er der mange ubesvarede spørgsmål, når det drejer sig om den mandæiske religions oprindelse. Foruden Johannes Døber optræder andre bibelske figurer som Adam, Moses og Jesus; vandet man som mandæer døbes i, kaldes Jordan; og mandæismens tidlige historie synes at interagere med såvel jødedom som tidlig kristendom i tiden omkring 1. århundrede. Alligevel er det kontroversielt i forskningen om mandæismen, som den selv hævder, skulle være opstået i egnene omkring Jordanfloden i 1. århundrede og derved i samme geografiske og historiske kontekst som kristendommen. En af udfordringerne i dette grundlæggende spørgsmål er ifølge forskere som Charles G. Häberl og James F. McGrath, at der stadig mangler oversættelse af centrale kilder, som "Den store Skat" og "Johannes lære". Men i sit forsvar for en reel forbindelse tilbage til Johannes Døberen og til området omkring Jordanfloden anfører Jorunn Jacobsen Buckley bl.a. babylonske kilder.

Mandæerne repræsenterer den eneste overlevende religion fra oldtiden, som med et nyere udtryk gerne kaldes for gnostisk. De udgør i dag en etnisk og religiøs minoritet, og der er ikke mange mandæere tilbage i områderne i Irak og Iran, hvor de tidligere har været bosat gennem århundreder. Mange er i dag flygtet til Vesteuropa, USA, Canada eller Australien. I Danmark er mandæerne et anerkendt trossamfund siden 2010. Der er tråde til Danmark også i Jorunn Jacobsen Buckleys bog, hvor hun dels fortæller om et besøg hos en herboende mandæisk kvinde, dels berører episoden i 2009, hvor en gruppe flygtninge, primært irakere, havde søgt asyl i Brorsons Kirke på Nørrebro i København. Kirken blev i en sen natteftime ryddet af politiet og flygtningene sendt tilbage. Blandt dem var også mandæere fra Irak.

Mandæisk religion er righoldig både i forhold til mytologi og ritualer. Og den religiøse litteratur spænder vidt over såvel prosa, poesi, belæringer som esoteriske kommentarer. Mandæere har altid levet i kontakt med de omkringboendes religioner og bør ikke, fremhæver Buckley, ses som en isoleret religion. Deres religiøse skrifter er

alle affattet på et sprog mandæisk, der går tilbage til den østaramæiske sprogstamme; der eksisterer altså ikke oversættelsestekster fra religionens lange historie.

Mandæerne har været bosat som en del af Silkevejens omfattende netværk. I områder med muslimsk dominans har mandæismen været anset som en beskyttet religion, jf. islams grundlæggende regel om, at man for at kunne regne sig som beskyttet religion må kunne påkalde sig en profet, som er anerkendt af islam, samt besidde et helligskrift. Mandæerne havde med deres tilhørsforhold til netop Johannes Døber og den righoldige religiøse litteratur begge dele.

Buckley opsummerer i første hovedafsnit sin forskning. Hendes fokus er især på den mandæiske skriverpraksis og den særlige tradition for at ethvert skrift i kolofonen påkalder sig beskyttelse fra den mandæiske lysverden, at der altid anvendes en bestemt slags blæk, og at der er særlige regler for de tilfælde, hvor skriveren har brug for at rette i en tekst. Mange mandæiske håndskrifter er desuden tilføjet et postskriptum, hvor den pågældende skriver anfører information om fx lokal historie, politiske begivenheder, interne uroligheder i den menighed skriveren selv indgår i, forfølgelser af denne og lignende. Alle håndskrifter er tilføjet eksakt tidsangivelse, dag, måned år og sted for værkets tilblivelse. Hendes metodiske tilgang er her overvejende historisk-kritisk tekstanalyse og sammenlignende religionshistorie og religionssociologi. I forhold til sine studier af den rituelle del af mandæismen er hun under stærk påvirkning af sin tidligere lærer ved The University of Chicago, Jonathan Z. Smith.

I bogens anden hoveddel fortæller Buckley om sin omfattende og mangeårige indsats som forkæmper for asylansøgende mandæere over det meste af verden. Hun fik i 1995 certifikat som ekspertvidne i asylsager vedrørende mandæere i USA, hvor hun har boet siden sin første ansættelse ved et amerikansk universitet i 1974. Hun er blandt mandæere verden over kendt også som deres ukronede ambassadør, for få ikke-mandæere kender deres historie og religion bedre end hun. Buckley har gennem årene udgivet en række forskningsbaserede bøger om det mandæiske folk og dets religion; denne sidst udkomne er som den eneste af hendes bøger tilføjet biografiske afsnit fra forskerens eget liv og de rejser som ikke mindst hendes livslange interesse for mandæisk religion og det mandæiske folk har ført hende ud på, spændende fra biblioteker i England, det sydvestlige Iran, Berlin, Australien, og Canada og til flere andre steder. Alle Jorunn Jacobsens bøger kan på det varmeste anbefales.

Marianne Aagaard Skovmand, cand. theol., ph.d.

Anmeldelse

Brian Patrick McGuire, *Glemte danskere – helgener i Danmarks skabelse*, Jensen & Dalggaard, Nyborg 2022, 276 sider, kr. 298,00.

Professor emeritus i middelalderhistorie Brian Patrick McGuire har i sit lange forfatterskab kæmpet mod forestillingen om den 'mørke middelalder' i et europæisk og dansk perspektiv og heri særligt fremhævet den kristne fromhed som et lyspunkt. Forfatteren har tidligere skrevet biografier om store europæiske helgener som Bernard af Clairvaux og Bonifacius, og hans nye værk *Glemte danskere* om danske helgener er derfor en fin og naturlig tilføjelse til projektet om at formidle kristendommens rolle som transnational og relationsskabende faktor i middelalderen. Bogen henvender sig til et bredt publikum, og i forordet definerer McGuire dens enkle, men prisværdige formål, som er af almindendannende karakter: "at vise den kulturskat, Danmark har i sine helgener" (s. 8) og hermed genoplive et persongalleri, som er faldet ud af danskernes historiebevidsthed.

Hovedfremstillingens ni kapitler præsenterer i en nogenlunde kronologisk orden ti personligheder, som levede i (i et enkelt tilfælde nok blot besøgte) middelalderens Danmark og her blev genstand for helgenkult efter deres død. Der er tale om: den tyske præst Poppo (900t.), den ligeledes tyske missionspræst Thøger af Vestervig (d. før 1067), kong Knud den Hellige (1042-1086), hertug Knud Lavard (1096-1131), den franske augustinerabbed Vilhelm af Æbelholt (1127-1203), provsten Kjeld af Viborg (d. 1150), kongesønnen Niels af Aarhus (d. 1180), lægkvinden Margrethe af Roskilde (d. 1176), kong Erik Plovpenning (1216-50) og sognepræsten Anders af Slagelse (1100-1200t.). Kapitlerne kan læses som mere eller mindre selvstændige essays, der behandler den pågældende helgens liv, død og kult på baggrund af de tilgængelige kilder. Bogen er derfor også velegnet som antologi for den læser, hvis videbegærlighed retter sig mod en bestemt helgen. Hvert kapitel er forsynet med en fyldig annoteret bibliografi samt med farvefotos, hvoraf størstedelen stammer fra Skive Gamle Kirke, som rummer Danmarks største udsmykning af helgenkalkmalerier (1522)¹.

Det kan virke lidt underligt, at bogens bagsidetekst forkynnder, at *Glemte danskere* er en fortsættelse til McGuires bog *Da Himmelen kom nærmere* fra 2008, som angår den langstrakte kristningsproces i Danmark fra ca. 700-1300-tallet, og at det nyeste værk derfor handler: "om det, der skete, da Danmark var blevet kristnet" (bagside). For i

¹ Se min artikel "Helgener over det hele. Polymorf middelalderkristendom i Vor Frue Kirke, Skive" *RvT* 69, 207-234.

virkeligheden behandler de to skildringer stort set samme tidsperiode, men med et forskelligt fokus. Hvor *Da Himmelen kom nærmere* tegner de store linjer i kristningen med kirkekonsolidering, klosterordener og korstog, zoomer *Glemte danskere* ind på andre aktører i den samme proces; – nemlig nogle af de skæbner, som tiltrak sig mere end almindelig opmærksomhed og som også kunne bruges i processens kirke- og dynastipolitik: helgenerne. De to bøger kan således med fordel læses som supplement til hinanden.

Bogen er velskrevet og formidlet i øjenhøjde med den alment interesserede læser, som ikke nødvendigvis er bekendt med middelalderkilderne eller med forskellen mellem tekniske termer som *elevatio* og *translatio* (fx s. 39-40). En af bogens absolutte styrker ift. ældre populærvidenskabelige bøger om helgener i Danmark er, at den er langt mere tekstnær. Man fornemmer tydeligt, at den er skrevet af en historiker med latinsk filologisk ekspertise. McGuire gennemgår minutøst de skriftlige kilder, som både omfatter den officielle legendelitteratur, liturgiske kilder som domkirkernes breviarer og missaler samt krøniker, breve og folkeviser. Læseren får et godt indblik i de forskelligartede teksters litterære stil, tolkningshistorie og bevaringsforhold. Man aner, hvor stort et puslespil, der må sammenstykkes for at få et godt billede af en tid og en person. Flere af disse kilder analyseres ret grundigt, og forfatteren diskuterer jævnligt teksternes ordvalg og begrebers anvendelse ift. tidernes skiftende fromhedsideal (fx s. 107). Valget om kapitlernes person- og kildebårne fremstilling har medført, at der ikke er sammenfattende afsnit om helgendyrkelsens overordnede historiske udvikling, hvilket man indimellem kan savne. Alligevel formår McGuire på en naturlig måde at inkorporere vigtige, om end noget spredte oplysninger om fx helgenkåringernes vekslende forhold til konge- og pavemagt, kirkereformer og mentalitetsændringer. Især mirakelberetningerne, af hvilke McGuire for hver helgen gengiver et repræsentativt udvalg, er interessant læsning for den, som ønsker at forstå middelaldermenneskets mentalitet og vilkår, eftersom disse kan rumme nogle af de sjældne vinduer til hverdagsproblemer hos lægfolk såvel som gejstlighed, motivation for at drage på pilgrimsfærd og den lavpraktiske forvaltning af en helgenkult, ofte ikke uden en vis humor. Fx rummer Hellig Niels' mirakler en episode, hvor en tyv, der forsøgte at stjæle fra 'Niels' sparebøsse' i Aarhus Domkirke, fik hånden i klemme, så biskoppen kunne fange og revse ham (s. 213).

Selvom McGuire flere steder understreger, at det ikke er muligt at nå bag kildernes dagsordener til de historiske skikkelser, de beretter om (fx s. 155-56), lægger han ikke skjul på, at han interesserer sig for helgenerne først og fremmest som mennesker, hvis liv og død havde direkte indflydelse på deres omverden. Som det er tilfældet med McGuires tidligere bøger, rummer *Glemte danskere* nemlig også et politisk aspekt. En af de pointer, forfatteren ønsker at trække frem i fortællingen om de danske helgener, er at 'dansk' identitet i høj grad hviler på et fundament af international identitet, som bl.a. blev formet af middelalderkirkens repræsentanter, der rejste på kryds og tværs af Europas relativt åbne grænser og gik i tjeneste hos konger eller administrerede lærdomsinstitutioner. De bånd, der var mellem England, Norge og Danmark i 1000-tallet, gjorde det muligt for den tyske missionær Thøger at gøre karriere inden for kirken i

tre lande og ende i Vestervig. Og i 1100-tallet headhuntede biskop Absalon sin franske studiekammerat Vilhelm til Sjælland, for at han kunne sætte skik på et slapt kannik-kesamfund. Med denne vinkling sætter McGuire ikke kun et vigtigt perspektiv på middelalderkirken som en mobil, europæisk enhedskultur, men også på helgenkulten som en frugtbar indgang til en måde, hvorpå denne internationale institution formåede at skabe varige netværk.

McGuire afslutter værket med et kort efterskrift (s. 270-74) om den dansksprogede bønnebog *Visdoms Spejl* fra 1500-tallet. Dette udblik er med til at løfte fremstillingen, som ellers centrerer sig om de behandlede skikkelser samt i højmiddelalderen, op i senmiddelalderens fromhedskultur og vise helgenkultens appel perioden ud. Alligevel er den største svaghed ved *Glemte danskere* måske, særligt hvis man betænker bogens intenderede sigte uden for akademiske kredse, at den synes en anelse for kort. Prisen for det kildenære skriftlige fokus er mindre vægt på et bredere kultur- og religionshistorisk perspektiv. I den korte indledning på kun ni sider tager McGuire udgangspunkt i helgener som *amici dei*, 'Guds venner' (fx s. 15), som bistod middelalderens mennesker i nød. Denne bistand udfolder McGuire i form af de taumaturgiske mirakelfortællinger, men berører stort set ikke helgenernes essentielle funktion som forbedere for menneskets sjæl i den eskatologiske forestillingsverden. Hvor forfatteren ellers er god til at opstille oppositioner mellem middelalderens og nutidens verdensopfattelser (fx s. 145-46), havde det nok været hensigtsmæssigt med et baggrundsafsnit om den firerummede middelalderkosmologi med jordeliv, Himmel, Helvede og Skærsild, hvori helgenerne indtog deres centrale plads. Man kunne ligeledes have ønsket sig en konklusion eller nogle perspektiveringer af helgenkulterne i Danmark ift. generelle, europæiske strømninger: Er de danske helgener fx repræsentative ift. helgentyper andre steder i perioden? Her må læseren ty til anden baggrundslitteratur. Også i de enkelte kapitler er der et par små udeladelser. De prestigefyldte St. Knudsgilder er fx hverken nævnt i kapitlet om Knud Konge eller Knud Hertug. Middelalderens rige forningsliv er vidnesbyrd om, hvordan helgener havde en gennemgribende kulturel betydning for individer og grupper i dagligdagen, også uden for det officielle kirkerum og valfartsvæsenet. McGuire lægger desuden vægt på, at de kvindelige helgener er underrepræsenterede, og kalder Margrethe af Roskilde for "Danmarks eneste kvindelige helgen" (s. 176). Men dette kan måske kaldes en anakronisme. Godt nok er hun det ift. det nutidige Danmarks grænsedragning; men eftersom Skåne var en del af det danske område i middelalderen, fortjener fx Magnhild af Fulltofta (d. før 1228), hvis relikvier opbevarede i Lunds domkirke, nok også en sidebemærkning.

Som en sidste overvejelse er det, bogens titel taget i betragtning, lidt ærgerligt, at McGuire ikke medtager nogle af de helgener, som formodentlig er endnu mere 'glemte' end de ti i bogen; nemlig de danskere, som rejste ud og fik helgenry i andre dele af verden. Det kunne fx være kong Christian 1.s datter Margrethe (1456-1486), om hvem hendes ægtefælle kong James 3. af Skotland ansøgte paven om en officiel helgenkåring i 1487. Resultatet er dog usikkert. Det kunne også være interessant med en perspektivering til tiden under og efter reformationen, som også producerede sine helgener. I denne turbulente periode indskriver sig bl.a. de to fordrevne franciskanere

Villehad af Danmark (ca. 1482-1572), som under protestantiske forfølgelser led martyrdøden i Holland, og Jakob den Danske (ca. 1484-1567), som levede resten af sit liv som missionær blandt Purépecha-folket i Mexico og her blev en del af en ny kristningsproces. Selvom disse skikkelsers forbindelse til Danmark, og i nogle tilfælde selve deres historicitet, er tvivlsom, og dyrkelsen af flere af dem hører til efter middelalderen, er det interessante, at de i de områder, hvor de fik helgenstatus, regnedes for at være danske. Noget lignende gælder for Niels Steensen (1638-86), som herhjemme ikke er glemt for sit naturvidenskabelige arbejde, men som færre vil vide tilbragte sine sidste år som katolsk biskop i Nordtyskland og blev saligkåret af pave Johannes Paul 2. i 1988. At inkorporere disse danske udlændinge kunne få McGuires vigtige hovedpo-
inte om, hvordan Danmark gennem sine helgener var en del af det middelalderlige, europæiske kristenfællesskab til at stå endnu stærkere.

Manglen på de små spidsfindigheder, denne anmelder personligt gerne så var nævnt, fratager dog ikke bogen dens kvaliteter, og jeg vil anbefale den til enhver, der ønsker at blive klogere på danske helgener og middelalderens verdens- og menneskesyn, også som et springbræt til selv at kaste sig over videre læsning.

*Nikolaj Skou Haritopoulos, cand.mag. i Religionsvidenskab
Aarhus Universitet*